

Марксисте су дуго занемаривали проблем организације социјалног простора. Маркс је одлично уочио да продор капитализма у традиционална друштва разара њихове производне и културне системе, доноси беду и насиље, али у исто време отвара и хоризонт модернизације. Капитализам поробљава, али истовремено нужно ствара претпоставке за еманципацију. У чланцима о британској владавини у Индији он описује све ужасе које су донели Британци, али очекује да ће неумитно уследити и капиталистички развој.

Већ у Манифесту комунистичке партије (1847) Маркс и Енгелс предвидели су глобализацију, тежњу капитала да покори целу планету. Они пишу: „Потреба за све пространијим тржиштима на којима ће продати своје производе гони буржоазију преко цијеле Земљине кугле. Свугдје она мора да се угнијезди, свугдје да се насели, свугдје да успостави везе.“

Руски Бољшевици први су разумели да капитализам хијерархијски структурира простор, земље које су се прве развиле контролишу економије периферних друштава и настоје да их подреде својим потребама, као допунски привредни простор, како се то говорило у идеологији немачког империјализма.

Шездесетих година XX века трећесветски марксисте, Самир Амин, А.Г. Франк, Аргири Емануел (Аргхири Емануел) и др. развиле су терорију о деформисаном развоју периферних земаља, „развију неразвоја“, они су тврдили да ширење капитализма у све делове света не доноси развојне шансе неразвијеним народима, већ перманентно сиромаштво и подређеност. У светском систему постоји подела на центар,

Географија капитализма

Пише: Мирослав Самарцић
недеља, 07 октобар 2018 12:00

полупериферију и периферију, између ових делова система постоје односи доминације и експлоатације.

У академској литератури значајни су увиди историчара Фернана Бродела (Фернанд Браудел) који тврди да капитализам није равна плоча, него рељеф. Бројни Броделови ученици развили су теорију о капитализму као светском систему: Имануел Волерстин (Immanuel Wallerstein), Ђовани Ариги (Giovanni Arrighi) и други.

На развој марксистичке теорије о простору пресудно је утицала књига Анри Лефевра „Производња простора“ (Хенри Лефебвр, *La production de l'espace*, 1974.). Према Лефевру, капитализам преживљава тако што производи простор, држава је насиље оријентисано према простору, развојна динамика креће се од производње ствари у простору ка производњи простора. Највећи допринос модерној левој теорији о социјалној географији дао је Дејвид Харвиј (Давид Харвеу) који је развио обухватну теорију о овој теми. Поред Харвија, драгоцене су и истраживања његових ученика: Нила Бренера (Neil Brenner), Нила Смита (Neil Smith), Ерика Свингедоуа (Erik Swyngedouw) и др. као и Саскије Сасен (Saskia Sassen), Едварда Соје (Edward Soja) и др.

У овм есеју покушаћу, на основу резултата савремене теорије о простору, да прикажем како се он трансформише у капитализму, који фактори пресудно утичу на промене политичке географије. Приказаћу просторне форме које су доминирале у епоси државе благостања, потом ћу описати трансформације територијалности до којих је дошло због глобализације.

Трансформације простора

Око организације простора увек се воде социјалне борбе, он је изложен сукобима и оспоравању. Друштвени сукоби настају око питања да ли треба да постоји само један ниво владања и администрирања, или треба да их буде више, један, национални простор, или мноштво простора унутар којих се влада; да ли власт треба да буде концентрисана на једном месту или треба да буде каналисана у више специфичних локација; да ли државне просторне стратегије треба да буду униформисане или диференциране?

Традиционална географија посматра простор као статичну натурализовану платформу друштвене акције, која није друштвено конструисана и модификована. Традиционални простор карактерише географска близина, оштро дефинисане границе, затвореност и хијерархија фиксираних нивоа.

Према методолошком национализму, све друштвене активности су организоване на националној основи. Национални ниво је примарни онтолошки локус друштвених односа, тај простор је фиксиран ванвременски контејнер, реификован је и замрзнут.

Модерна социјална географија инсистира да политичке границе нису природне, оне су произведене. Територијалне државе никад нису биле изоловане од утицаја широк социјалних и економских структура и географског поретка унутар којих су деловале. Не постоје природне универзалне географске јединице унутар којих се одвијају социоекономски и политички процеси. Простор није фиксиран, он је променљив, производи се кроз колективно деловање, историчан је, свака конфигурација је привремена. Нација и национална држава нису природне појаве, територијалност настаје у социјалним процесима, територијалне матрице су променљиве.

Организовани простор је релативно стабилна основа за деловање државе, он је

хијерархизован. Држава одређује међупросторне односе и административне диференцијације, одређује надлежности. Тај оквир може бити подривен када снаге промене настоје да реорганизују институционалну структуру, границе или функције субнационалних јединица. Територија је географска матрица преко које делује држава, она диференцира државне активности између различитих нивоа територијалне администрације, координације и политика, између различитих нивоа власти и локација. Националне државе су кључни актери у реконфигурацији простора. Различите врсте социјалних процеса имају различите географије и не уклапају се глатко у структуру наслеђених хијерархија.

Најмоћнији актери организују простор према својим интересима. Свака нова форма државе, сваки нови облик политичке моћи уводи свој властити начин поделе простора, своју властиту административну класификацију и дискурсе о простору, о стварима и људима у простору. Увек постоји мноштво различитих, али повезаних центара моћи и нивоа политичке власти. Актери су онолико моћни колико су у стању да управљају простором њихова моћ зависи од просторних нивоа на којима могу ефикасно да делују. Друштвене борбе су увек географске, одвијају се у простору.

Простор је привилеговани инструмент државних институција који оне мобилишу како би регулисале друштвене и политичке односе. Географске хијерархије су реалтивно стабилне, у њима активности које су организоване на једном нивоу доминирају у односу на друге, то су реалтивно чврсте географске структуре које ограничавају политичке, економске и културне активности на специфичан начин. У ситуацијама криза долази до радикалног реорганизовања простора, до промене хијерархијских односа унутар њега.

Капитализам има сталну тенденцију да укида баријере циркулацији капитала. Просторни склоп чине комплексне матрице друштвено произведених конфигурација и њима одговарајућих временских димензија, уклопљених у друштвено просечно време циркулације капитала у текућем историјском сплету околности.

Од XVII века државна форма територијалности чинила је стабилну институционалну платформу за одвијање акумулације. Током XVIII и XIX века европске националне државе оријентисале су своје регулационе активности примарно на успостављање и координацију интегрисаног националног тржишта, како би се уколениле препреке његовом несметаном деловању, које су наслеђене из ранијих периода. Требало је формирати тржиште рада, роба, капитала и земље, обезбедити квалитетан новац, централизовати државну администрацију и градити инфраструктуру. Модерни капиталистички систем организован је уз употребу државног насиља. Национална

држава преобликовала је просторне матрице из ранијих епоха.

Државу чини хијерархијска контрола одозго-надоле, она је и културна формација са установљеним правилима. Модерна држава има моћ легитимирану путем социјалних конвенција које су доборовољно прихваћене.

У капитализму територијална конфигурација мења се када долази до промене акумулацијских стратегија капитала, али увек постоји заостало окоштало географско наслеђе ранијих рунди акумулације. Акумулацијска стратегија је модел економског раста који је повезан и уоквирен државним и другим институцијама и политикама. Држава мобилише институције са циљем да организује специфичне форме интервенције, да регулише циркулацију капитала и баланс односа снага у цивилном друштву, са циљем стабилизације репродукције.

Капитал увек трансформише временски и просторни хоризонт. Стратешки простор је онај који обликује нове технолошке и комуникацијске могућности и делове државног апарата.

Акумулација је стално нестабилан процес, посебно у времену криза наслеђени оквири капиталистичке територијалне организације могу бити дестабилизовани, јер капитал настоји да трансформише социопросторну инфраструктуру и систем класних односа који више не представља сигурну базу за одрживу акумулацију. Простор се стално реконфигурише како би се постигао оптимални политички оквир за доминацију капитала над радом и целим друштвом, унутар нових форми капитализма.

Географија државе благостана

Територијална организација власти у држави зависи од прихваћених циљева државних политика. Уколико се жели постићи једнакост, онда је форма организације више централистичка.

У периоду после Другог светског рата западноевропске државе установиле су стандардизовану административну структуру на целој територији, чији је циљ био

ублажавње или уклањање разлика у развијености путем централно вођених програма. Постоји ендемски конфликт између тржишта и демократије, елите богатих одувек настоје да ограниче демократију како би спречиле аспирације већине за владом заснованом на економској и социјалној правди.

Доминантна акумулацијска стратегија био је фордизам. То је систем заснован на национално организованој подели рада, са масовном производњом стандардизованих производа намењених масовној потрошњи. Карактерише га јака улога државе и монопола, централизација корпоративне организационе структуре и широка примена научних знања у технологији и управљању. Радни процеси су сегментирани, постојала је масовна експанзија унутрашње економије обима. То је био централизовани регулаторни поредак, сматрало се да разлике у развијености регија ометају раст.

У организованом капитализму држава је била надлежна за централно економско планирање, у то доба постојала је тенденција сталног раста државне бирократије и масовних инвестиција у индустријску инфраструктуру. Циљ кејнзијанске економске политике био је јачање домаће привреде, потрошње и образовног нивоа становништва.

Односи између капитала и рада регулисани су путем корпоративног преговарања и споразумевања. Држава је своје функције вршила унутар националне територије, преко низа селективних просторних класификација и политичких агенција. Свет капитала био је идентификован са националним оквиром, локални нивои власти нису имали властити економски живот, морали су да следе развојне правце које је утврђивала национална политика.

Фордистичко-кејнзијански период је без преседана територијализовао, ограничио и национализовао политичко-економски простор. У различитим националним формама држава је чинила релативно стабилан оквир артикулације и динамике акумулације.

Капиталистичка регулација представља систем правила, обичаја, норми и компромиса који су установљени унутар специфичних институција, и на тај начин су конфликтни социјални интереси уклопљени у релативно стабилан систем, рутинизован и одржив просторно –временски оквир. Монополистичка форма регулације омогућавала је корпоративну концентрацију и централизацију унутар великих националних индустријских сектора. Националне државе су примњивале разне облике индустријских политика у настојању да постигну што боље позиционирање на светском тржишту својих

националних шампиона, најуспешнијих монопола. Монетарна понуда била је регулисана на националном нивоу, у систему фиксних валутних курсева у бретонвудском систему, под доминацијом САД. Сврха овог система је била заштита националне државе од претераних флукуација у међународној економији, то је био Њу дил (The New Deal) на светском плану.

Националне централне банке надзирале су дистрибуцију кредита корпорацијама и потрошачима, дугорочне инвестиционе одлуке су биле могуће захваљујући стабилном макроекономском расту. Национална држава била је снажно ангажована у управљању агрегатном тражњом, економски раст био је базиран на потрошњи обичних људи, систем је омогућавао користи и онима који нису власници капитала.

Државни приходи обезбеђивани су преко прогресивног опорезивања. Светска економија је била парцијализована, између релативно аутоцентричних националних економија, САД су вршиле функцију контроле светског поретка. Успостављање тржишта, регулација и координација били су на истом, националном нивоу, капитал није

имао излазну опцију, то га је приморавало да пристане на социјалне компромисе.

Локални и регионални нивои власти били су интегрисани унутар националних институционалних хијерархија. У настојању да стандардизује снабдевање социјалних давања и да координира националне економске политике, држава је централизовала инструменте за регулисање урбаног и регионалног развоја. Локлани нивои власти служили су као трансмисиони механизми за спровођење централно утврђених политика и програма. Децентрализоване јединице су функционисале као подређене агенције преко којих је дистрибуирана социјална заштита. Централизација је била организована како би се постигла једнакост животних услова на целој територији неке националне државе. Локалне власти су обезбеђивале сервисе чија производња није била исплатива за приватна предузећа и за којима је постојала политичка тражња. Систем је почивао на универзалном обезбеђивању основних сервиса, што је захтевало униформност адимистративног организовања. Велико предузеће и држава били су стратешка места на којима се одвијала динамика иновација.

Унутар институционалне архитектура просторног кејнзијанизма, регулација и контрола над регионалним развојем биле су централизоване. Држава је управљала тражњом коју су задовољавали домаћи производи. Политика редистрибуције почивала је на универзалном грађанству, тј. апстрактном грађнину, политички простор чинила је заједница грађана.

Институционални аранжмани који су ограничавали моћ капитала у послератном периоду постојали су захваљујући друштвеним борбама пре и после Другог светског рата. Антифашистички покрет довео је не само до војног слома сила осовине, него и до послератне еманципације нижих социјалних слојева у западним државама, до појаве антиколонијалних покрета, слома светског колонијалног система и појаве развојних националиста у Трећем свету. После ратова увек долази до поправљања друштвеног положаја нижих класа, које у ратовима носе највећи део терета, а после рата више нису спремне да трпе подређени положај.

Током периода државе благостања дошло је и до извесне промене на светском плану. Блоковска подела света створила је услове за деколонизацију и економски развој периферних народа и држава. Ипак, односи доминације нису темељно измењени, богате државе и даље су водиле империјалне ратове против народа Трећег света, социјални компромис у центру њима није донео користи. Цех благостања у богатим државама платили су сиромашни народи који су и даље били експлоатисани и подређени.

Глобализација

Седамдесетих година XX века формирају се моћни класни савези који су наметнули одвајање капиталистичке територијалне организације од националних конфигурација које су преовладале у петходном периоду. Настао је нови глобализовани систем у коме постоје нове хијерархије, глобално-национално-локалне интеракције, ни један ниво није примарни стуб акумулације, регулације и социопросторних орбити. Настали су постнационална географија и безгранични простор.

Неолиберални напад на социјалну државу није изведен у једном, одлучујућем нападу, то је био дуг процес. Седамдесетих година наступа криза фордистичког система, пропада бретонвудски споразум, долази до нафтне кризе 1973. и интензивирања економске конкуренције која је долазила из новоразвијених земаља. Опада профитабилност масовних производних индустрија, појавили су незапосленост и инфлација као и засићење тржишта стандардизованим производима. Великом преокрету допринеле су и технолошке промене и фискална криза државе. Послератни социјални компромис почивао је на нестабилном и привременом односу снага. Када је раднички покрет почео да губи политичку моћ, буржоазија је успела да подрије систем који је наметао ограничења капиталу. У то време почињу све више да посустају источноервопски социјалистички системи, што је такође довело до колапса левице на Западу.

